

УДК 347.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.13>

РИМ Т.Я.

ЗМІНА ТА ПРИПИНЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Стаття присвячена аналізу зміни та припинення інвестиційних правовідносин як способу захисту прав. Між учасниками інвестиційних правовідносин існує регулятивне правовідношення, змістом якого є взаємні права й обов'язки сторін. Правопорушення є необхідною передумовою для виникнення охоронного правовідношення, змістом якого є право однієї сторони вимагати зміни інвестиційного правовідношення.

Зазначається, що внаслідок зміни правовідносин відбувається зміна змісту регулятивного правовідношення. Таку зміну правовідношення потрібно розглядати як спосіб захисту.

Автор обґрунтовує, що зміна правовідношення повинна бути спрямована безпосередньо на захист порушеного права. Адже в іншому разі йтиметься про зміну регулятивного правовідношення за згодою сторін.

У статті відзначається, що припинення договірних правовідносин може розглядатися і як реалізація сторонами їхніх прав, і як один зі способів захисту порушених прав. Автор розмежує випадки припинення правовідносин внаслідок правопорушення та у зв'язку з істотною зміною обставин. Так, в останньому випадку підставою для припинення правовідносин є не факт порушення зобов'язань однією зі сторін. Істотна зміна обставин виражається в неможливості досягнення відповідного правового результату. Тому виникнення і припинення правовідношення в такому разі відбувається в рамках регулятивних відносин. Така зміна обставин розглядається як форс-мажорна ситуація, яка не залежить від протиправної поведінки сторін договірних зобов'язань.

У статті обґрунтовується висновок, що припинення правовідносин потрібно розглядати як елемент регулятивного механізму і водночас охоронного засобу. Зокрема, у рамках охоронного правовідношення вчиняються дії, спрямовані на припинення зв'язків між суб'єктами інвестиційної діяльності. Визначальною ознакою цих дій є їхня спрямованість – недопущення або припинення правопорушення. Крім цього, увага приділена питанню запобігання порушенню інвестиційних прав. Зокрема, управитель фонду фінансування будівництва чи фонду операцій із нерухомістю наділений низкою правомочностей із метою захисту своїх прав у разі ризику порушень умов договору із забудовником.

Ключові слова: зміна та припинення правовідносин, одностороння відмова від зобов'язання, правові наслідки припинення інвестиційних відносин, цивільні способи захисту прав.

The article is devoted to the analysis of change and termination of investment legal relations as a way of rights protection. There is a regulatory legal relationship between the participants in an investment relationship, the content of which is the mutual rights and obligations of the parties. The offense is a necessary prerequisite for the emergence of a protective legal relationship, the content of which is the right of one party to demand a change in the investment relationship.

It is noted that the content of the regulatory legal relationship changes due to the change of legal relations. Such a change in the legal relationship should be considered as a way of protection.

The author substantiates that the change of legal relationship should be aimed directly at protecting the violated right. After all, otherwise, it will be a matter of changing the regulatory relationship with the consent of the parties.

© РИМ Т.Я. – кандидат юридичних наук, суддя (Господарський суд Львівської області)

The article notes that the termination of contractual relations can be considered as the realization of their rights by the parties, and as one of the ways to protect the violated rights. The author distinguishes between cases of termination of legal relations due to an offense and due to a significant change of circumstances. Indeed, in the latter case the fact of breach of obligations by one of the parties is not the reason for termination of the legal relationship. A significant change in circumstances is expressed in the impossibility of achieving the appropriate legal result. Therefore, the emergence and termination of the legal relationship in this case occurs within the regulatory relationship. Such a change of circumstances is considered to be a force majeure situation that does not depend on the wrongful conduct of the parties to the contractual obligation.

The article substantiates the conclusion that the termination of legal relations should be considered as an element of the regulatory mechanism and at the same time a means of protection. In particular, within the framework of the protection legal relationship, actions are taken to terminate relations between the subjects of investment activity. Moreover, the defining feature of these actions is their direction – prevention or cessation of the offense. Besides, attention is paid to the issue of preventing violations of investment rights. In particular, the manager of the construction financing fund or real estate fund is endowed with a number of powers to protect its rights in the event of a risk of breach of contract with the developer.

Key words: *change of legal relations, termination of legal relations, unilateral waiver of obligations, legal consequences of termination of investment relations, civil methods of protection of rights.*

Вступ. Численні дослідження, які присвячені регулюванню інвестицій, доводять, що одним із чинників їх зростання є існування ефективних механізмів захисту прав інвесторів. Чинне цивільне законодавство передбачає перелік способів захисту, а конкретний їх вибір залежить від самого потерпілого. Серед таких способів варто виокремити зміну та припинення правовідносин, адже в більшості наукових досліджень аналіз проводиться радше з погляду здійснення відповідного суб'єктивного права, а не власне як способу захисту.

Проблемним питанням зміни та припинення цивільних правовідносин приділялося досить багато уваги. До авторів, які цікавилися цією проблемою, належать О.В. Дзера, О.О. Кот, Г.О. Уразова, Т.В. Боднар, О.Є. Харитонов, О.І. Харитонova й інші. Проте розуміння зміни та припинення інвестиційних відносин як способу захисту прав інвесторів потребує ретельного аналізу.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати умови трансформації регулятивного правовідношення в охоронне, з'ясувати підстави та передумови застосування коментованого способу захисту.

Результати дослідження. Інвестиційні правовідносини виникають на підставі укладених договорів. У результаті волевиявлення суб'єктів інвестиційної діяльності виникає регулятивне правовідношення, змістом якого є взаємні права й обов'язки сторін. Порушення цих прав є підставою для виникнення охоронного правовідношення, у рамках якого здійснюється їх захист. Одним зі способів захисту може бути зміна або припинення правовідношення.

О.Є. Харитонов і О.І. Харитонova відзначають, що правопорушення спричиняють трансформацію вже наявних регулятивних правовідносин в охоронні або призводять до виникнення охоронних зобов'язальних правовідносин, якщо до цього сторони не перебували у відносних правовідносинах [1, с. 270].

Порушенням може бути невиконання або неналежне виконання договірного інвестиційного зобов'язання. Це має вплив на зміст регулятивного правовідношення, зокрема на обсяг прав інших учасників інвестиційної діяльності. Унаслідок правопорушення змінюється обсяг прав та обов'язків у регулятивному правовідношенні, яке трансформується в охоронне.

З метою захисту порушених прав у рамках охоронного правовідношення здійснюється їх корекція. Обсяг зміни залежить від характеру і природи права, яке порушено. Унаслідок зміни інвестиційного правовідношення управленій особі надається можливість зберегти свій статус відповідно до обсягу, встановленого регулятивним правовідношенням. Адже реалізація суб'єктивних інвестиційних прав здійснюється відповідно до їхнього обсягу, визначеного в регулятивному правовідношенні.

Для виникнення охоронного правовідношення, змістом якого є право однієї сторони вимагати зміни інвестиційного правовідношення, необхідні певні підстави, зокрема факт правопорушення. Унаслідок цього відбувається зміна змісту регулятивного правовідношення. Таку зміну правовідношення потрібно розглядати як спосіб захисту.

Зміна правовідношення повинна бути спрямована безпосередньо на захист порушеного права. Інакше йтиметься про зміну регулятивного правовідношення за згодою сторін. Визначальним критерієм розмежування є наявність факту порушення суб'єктивних цивільних прав. У результаті створюються перешкоди в реалізації суб'єктивного цивільного права.

Зміна інвестиційних правовідносин припиняє правопорушення й усуває його негативні наслідки. Але це не тотожне вжиттю заходів цивільної відповідальності, оскільки порушник і надалі повинен виконати свій обов'язок, який був елементом змісту регулятивного правовідношення. Водночас це не виключає застосування коментованого способу захисту в поєднанні із заходами цивільної відповідальності. На думку О.О. Кота, зміна умов договору на підставі ст. 651 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України може розглядатися не тільки як спосіб захисту договірних прав, а й як санкція – зокрема тоді, коли цей спосіб захисту застосовується до сторони, яка порушила договірне зобов'язання [2, с. 347].

Зміна правовідношення – це такий спосіб захисту цивільних прав, який спрямований на майбутню зміну одного або кількох елементів правовідношення, окрім зміни предмета чи способу виконання зобов'язання. Підставою для зміни цивільного правовідношення як способу захисту цивільних прав може бути порушення як зобов'язальних (відносних), так і речових (абсолютних) прав. Отже, підставами для захисту цивільних прав шляхом зміни правовідношення можуть бути порушення, невизнання, оспорювання та реальна загроза порушення прав у майбутньому, а об'єктами захисту за таких підстав – право та виражений в ньому інтерес [3, с. 10–11].

Для зміни правовідношення як способу захисту в інвестиційних відносинах характерна наявність певних передумов. Право на пред'явлення вимоги про зміну правовідношення належить учаснику інвестиційних відносин, чие суб'єктивне цивільне право порушено. Внесення змін до існуючого інвестиційного правовідношення має на меті захист суб'єкта інвестиційної діяльності.

У процесі здійснення інвестиційної діяльності в її учасників можуть виникати як зобов'язальні, так і речові права. Відповідно зміни можуть мати місце в зобов'язальних та речових правовідносинах охоронного характеру.

Одним зі способів захисту порушених прав є припинення правовідношення. Припинення правовідношення, яке виникає на підставі інвестиційного договору, пов'язується з розірванням останнього. Підставою для припинення інвестиційного договору може бути визнання незаконним акта або дозвільного документа, передбачених законодавством для започаткування спорудження інвестиційного об'єкта.

Для трактування припинення правовідношення способом захисту необхідна наявність факту порушення регулятивного правовідношення. Підставою є дія, бездіяльність або рішення учасника інвестиційних відносин, що порушує суб'єктивні цивільні права інших суб'єктів.

Припинення договірного правовідношення може розглядатися як свобода договору і форма захисту порушених прав. У зв'язку із цим припинення інвестиційного правовідношення можна аналізувати як в контексті елементу регулятивного механізму, так і (водночас) способу захисту порушених прав.

У ст. 651 ЦК України встановлено, що зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, установлених договором або законом. Істотним є таке порушення договору стороною, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору. У разі односторонньої відмови від договору в повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

Наслідком розірвання інвестиційного договору є припинення правовідношення. Припинення інвестиційного правовідношення може мати місце як внаслідок правопорушення, так і у зв'язку з істотною зміною обставин.

Згідно із ч. 1 ст. 652 ЦК України, у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. Зміну обставин потрібно

трактувати істотною якщо вони змінилися настільки, що якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договору або уклали його на інших умовах.

За таких обставин підставою для припинення є не сам факт порушення зобов'язань однією зі сторін, а істотна зміна обставин, що виражається в неможливості досягнення відповідного правового результату. Тому виникнення і припинення правовідношення в цьому разі відбувається в рамках регулятивних відносин.

У такому разі зміну обставин потрібно розглядати як форс-мажорну ситуацію, яка не залежить від протиправної поведінки сторін договірною зобов'язання. У ч. 2 ст. 652 ЦК України законодавець визначив умови, властиві всім договорам, припинення яких пов'язується з істотною зміною обставин. До них належать такі умови:

- 1) у момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане;
- 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення за всієї турботливості й обачності, які від неї вимагалися;
- 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану особу того, на що вона розраховувала під час укладення договору;
- 4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована особа.

Перелічені умови можуть застосовуватися в договірних інвестиційних відносинах. Однак найбільшого ризику зазнає інвестор, який фінансує інвестиційний проєкт в будівництві. Хоч і виконавець проєкту – забудовник – може зазнавати негативних наслідків подорожчання будівельних матеріалів, внесення змін у проєктно-кошторисну документацію, інфляції тощо.

Т.О. Родоман запропонувала відмежовувати зміни умов договору від інших способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів за такими ознаками:

- 1) зміна договірною зобов'язання відображається у зміні його структурних елементів (суб'єкт, об'єкт чи зміст);
- 2) зміна договірною зобов'язання відбувається внаслідок настання певних підстав – юридичних фактів (неможливість виконання договірних умов у зв'язку з обставинами, за які жодна зі сторін не відповідає, смерть боржника чи кредитора, якщо зобов'язання нерозривно пов'язане з ними тощо);
- 3) спрямованість на майбутнє.

Тому, на думку авторки, зміна договірною зобов'язання як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів виражається у значенні: 1) поведінки потерпілої сторони договору, що полягає у вчиненні нею дій, спрямованих на зміну умов договору; 2) наслідків порушення договірних умов контрагентом, що спрямовані на припинення порушення (зміна одного або кількох елементів правовідношення) [4, с. 9].

Загалом зазначені ознаки властиві застосуванню коментованого способу захисту в інвестиційних відносинах. Наслідком застосування є внесення змін до інвестиційного договору та спрямованість на припинення правопорушення.

З розірванням інвестиційного договору припиняється правовідношення. Припинення зобов'язання можливе і в разі відмови від договору у випадках, передбачених законом і договором. Як зазначає Г.О. Уразова, у деяких випадках відмова від зобов'язання виступає як міра захисту суб'єктивних цивільних прав [5, с. 14]. Т.В. Боднар обґрунтовує, що зміна правовідношення (договірною зобов'язання) у разі односторонньої відмови від зобов'язання є встановленим законом способом самозахисту порушеного цивільного права [6, с. 71].

Отже, розірвання інвестиційного договору або відмова від його виконання може трактуватися як спосіб захисту в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань. Якщо це сталося із причин, не залежних від волі учасників інвестиційних відносин, то має місце форс-мажор. Відповідно немає підстав для застосування способів цивільно-правового захисту, а зобов'язання припиняються у зв'язку з неможливістю виконання.

Отже, установлення факту правопорушення має велике значення для застосування коментованого способу захисту. Унаслідок відмови або розірвання інвестиційного договору в рамках охоронного правовідношення здійснюється захист суб'єктивного права учасника інвестиційних відносин. Припинення правовідношення в такому разі повинно бути негативним наслідком для порушника зобов'язання.

Припинення правовідношення в інвестиційній сфері може бути як констатацією відсутності правового зв'язку між учасниками договірних відносин на основі їхнього волевиявлення, так

і способом цивільно-правового захисту їхніх прав та інтересів. Припинення правовідношення як спосіб захисту потрібно розглядати в контексті порушення прав суб'єкта інвестиційних відносин. Особливість припинення правовідношення як способу захисту інвестиційних прав базується на міжгалузевих засадах регулювання інвестиційних відносин в будівництві. Тому припинення правовідношення можна розглядати як елемент регулятивного механізму і водночас охоронного засобу.

Припинення правовідношення унеможливило досягнення інвестиційної мети. Припинення правовідношення як спосіб захисту потрібно трактувати як засіб цивільно-правового захисту, якщо забезпечено запобігання негативним наслідкам майнового характеру для управленого учасника інвестиційних відносин. У рамках охоронного правовідношення вчиняються дії, спрямовані на припинення правового зв'язку між суб'єктами інвестиційної діяльності з метою недопущення або припинення правопорушення.

Водночас із припиненням чинності договору не завжди зникають правові зв'язки між суб'єктами договірного зобов'язального правовідношення. Окремі з них будуть зберігатися надалі в разі, наприклад, неналежно виконаних обов'язків або захисних відносин у межах, встановлених законом, строків позовної давності [7, с. 275].

Припинення правовідношення як спосіб захисту застосовується зазвичай з ініціативи сторони, права якої порушено. Зокрема, право на відмову від зобов'язання згідно зі ст. 615 ЦК України надається стороні в разі порушення цього зобов'язання другою стороною. Відмова або розірвання договору як спосіб захисту може мати місце в разі існування загрози порушення суб'єктивних прав та інтересів [8, с. 153].

Останнє є актуальним для застосування захисту суб'єктивних цивільних прав в інвестиційному процесі будівництва. Так, згідно зі ст. 32 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», у разі виявлення управителем фонду операцій із нерухомістю ризику порушень умов договору із забудовником управитель має право припинити фінансування будівництва, вимагати розірвання договору та повернення забудовником усіх спрямованих на будівництво цього об'єкта коштів, відшкодування завданих забудовником збитків, а також вживати інших заходів щодо виконання забудовником своїх зобов'язань за договором.

Висновки. Правопорушення є необхідною передумовою для виникнення охоронного правовідношення, змістом якого є право однієї сторони вимагати зміни чи припинення інвестиційних правовідносин. Зміна правовідносин повинна бути спрямована безпосередньо на захист порушеного права. В іншому разі йтиметься про зміну регулятивного правовідношення за згодою сторін.

Припинення договірних правовідносин може розглядатися і як реалізація сторонами їхніх прав, і як один зі способів захисту порушених прав. У рамках охоронного правовідношення вчиняються дії, спрямовані на припинення зв'язків між суб'єктами інвестиційної діяльності. Визначальною ознакою цих дій є їх спрямованість – недопущення або припинення правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
2. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
3. Ромащенко І.О. Зміна та припинення цивільного правовідношення як способу захисту цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. С. 10–11.
4. Родоман Т.О. Зміна умов договору як спосіб захисту цивільних прав та інтересів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 20 с.
5. Уразова Г.О. Категорія відмови у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2015. 21 с.
6. Боднар Т.В. Договірні зобов'язання в цивільному праві : Загальні положення : навчальний посібник. Київ : Юстиніан, 2007. 280 с.
7. Договірне право України. Загальна частина : навчальний посібник / за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. 896 с.
8. Дякович М.М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом : монографія. Київ : Істина, 2014. 520 с.